

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GREVE LOKALHISTORISKE FORENING

Bidrag til Greve Kommunes Historie

BIDRAG TIL GREVE KOMMUNES HISTORIE

"En velnæret Arbejder er som en kjærnefodret Hest"

HÆFTE NR. 36

GREVE LOKALHISTORISKE FORENING

"En velnæret Arbejder er som en kjærnefodret Hest"

Hæfte nr. 36 i serien
"Bidrag til Greve kommunes historie"

**"En velnæret Arbejder er
som en kærnefodret Hest"**

et kapitel af dansk landbrugs historie

AF

CARL ERIK ANDRESEN

GREVE LOKALHISTORISKE FORENING
Oktober 1994

**Udgivet af Greve Lokalhistoriske Forening
Oktober 1994
Layout Peder Broager
1. oplag 400 eksemplarer**

FORORD

GULE HEFTER OM GJEDDES DAL

Der har været en lang - alt for lang - pause i udgivelsen af Greve Lokalhistoriske Forenings "gule hæfter". Jeg synes derfor, at det er på sin plads at gentage forordet fra sidste hæfte (35) - de to hæfter hører jo sammen.

Peder Broager

Med udgivelsen af de to artikler "Valentinerne på Gjeddesdal 1822-1927 - et kapitel af dansk landbrugshistorie" og "En velnæret arbejder er som en kjernefodret hest. Adolph Valentiner og arbejdsforholdene på Gjeddesdal 1831-1868" (udkommer foråret 1993) genoptager Lokalhistorisk Forening udgivelsen af de "Gule hæfter", som har været afbrudt nogle år.

De to nye hæfter er lavet i samarbejde med Greve Museum, hvis arkivar Carl Erik Andresen har stået for tekst og udvælgelse af billeder. Arbejdet blev påbegyndt i forbindelse med museets udstilling "Gjeddesdal - godset og dets betydning", men det foreliggende er en udvidelse i forhold til den del af udstillingens tekster om landbruget på Gjeddesdal.

I det foreliggende gule hefte berettes om den udvikling, der skete efter Valentinerens overtagelse af Gjeddesdal 1831 med forbedring af jorden, mejeribrug osv. Det er i virkeligheden et lille stykke landbrugshistorie, for Valentinerne var førende både hvad angik indførelse af nye metoder, og i debatten om dem.

I foråret udkommer 1993 udkommer det næste gule hefte, der har titlen "En velnæret Arbejder er som en kjernefodret Hest". Det er en beskrivelse af de tanker om arbejdsforholdene, godsejer Adolph Valentiner gjorde sig i sin tid som ejer af Gjeddesdal i midten af 1800-tallet. Det handler om personen Adolph Valentiner, de ansattes forhold på godset, og de overvejelser, Valentiner gjorde sig for at kunne få mest mulig udbytte af de ansattes arbejdskraft. Det knytter sig til det sidst udgivne hefte "Valentinerne på Gjeddesdal 1822-1927 - et kapitel af dansk landbrugshistorie", som det supplerer for perioden 1831-1868, men hvert hefte kan udmærket læses hver for sig.

Vi håber med dette initiativ at kunne genoptage den gode tradition med udgivelse af de uprætentiøse gule hæfter, og vi modtager gerne forslag til nye udgivelser.

Ole Eriksen (1992)

Carl Erik Andresen

INDHOLD

ARBEJDE UNDER FORANDRING

LANDMANDEN ADOLPH VALENTINER

FAMILIEMENNESKET ADOLPH VALENTINER

DE ANSATTE PÅ GJEDDES DAL

Husmændene

Trusler udefra

Mejeripigerne

Vanskeligheder med tjenestefolk og synsmænd

ADOLPH VALENTINERS TANKER OM ARBEJDSFORHOLDENE

Det veltilrettelagte arbejde

Aldrig om søndagen

RIGELIG FØDE OG EN GOD BOLIG

LOMMEBOG FOR LANDMÆND

ET MODERNE LEDET LANDBRUG

LITTERATUR

EN VELNÆRET ARBEJDER ER SOM EN KJÆRNEFODRET HEST"

ADOLPH VALENTINER OG ARBEJDSFORHOLDENE PÅ GJEDDES DAL

1831-1868

Adolph Valentiner, der 1831-68 var godsejer på Gjeddesdal, yndede at fremsætte små læresætninger og fyndord om arbejdet. "Hvo der anvender for megen Kraft i Førstningen, har spilt Trumferne ud, og maa give sig tabt længe førend Aften", og "En velnæret Arbejder er som en kjærnefodret Hest" er et par af dem. Der er ingen tvivl om, at godsejeren gerne så, at der blev arbejdet meget for den løn, han udbetalte. Det kan læses ud af en artikel, "Tanker over Arbejdsforholdene", som han skrev i 1853. Her redegør Valentiner for, hvordan godsejeren skulle tilrettelægge arbejdet for at få mest mulig ud af arbejdskraften.

Hvad Adolph Valentiner gjorde for at opnå sine mål, hvordan det lykkedes, og hvordan hans syn på de ansatte var, er temaet i det følgende.

ARBEJDE UNDER FORANDRING

Arbejdsforholdene blev grundlæggende ændret i løbet af 1800-tallet. Hvor man før havde været vant til et tæt forhold mellem arbejdsgiver og arbejder, opstod nu lønarbejderen, der mere frit kunne bevæge sig mellem virksomhederne.

I byerne fik man en række større håndværksværksteder og fabrikker. Her var der nu så mange ansatte, at arbejdsgiverne ikke længere arbejdede med på gulvet, men i højere grad begyndte at interessere sig for arbejdets tilrettelæggelse, salg eller regnskabsførelse. Tidligere praksis og nye arbejdsgange blev nedfældet i arbejdsregulativer, som satte normer for de ansattes opførsel og færden.

På landet greb lovgivningen i forbindelse med landboreformerne 1788 direkte ind i forholdene. Fæstebønder fik mulighed for at købe deres gård, og først og fremmest blev tvangsarbejdet, hoveriet, afskaffet for dem. Det lå tungere for husmændene, der endnu et halvt århundrede var undergivet herremandens bestemmelse. Ligesom i byerne skete store

ændringer på landdistrikternes store arbejdspladser, godserne. Også på Gjeddesdal, hvor man store dele af året havde 40-50 ansatte, var man nu henvist til husmandsfamiliernes arbejdskraft, og skønt hoveriet fortsatte for dem i første halvdel af 1800-tallet, kom der også her i højere grad et lønmodtagerforhold mellem godsejer og husmandsfamilierne.

Skønt godsejer Adolph Valentiner ikke opstillede noget egentligt arbejdsregulativ, var han så tæt på, som man overhovedet kan komme. Han gjorde sig mange tanker om godsejeren som arbejdsgiver, og han forsøgte også skriftligt at rådgive landmændene på området. Han kom ind på, hvordan han selv behandlede sine ansatte, og hvordan han ønskede, de skulle arbejde og opføre sig. Han ønskede at fremstå som den, der behandlede sine undergivne godt og retfærdigt, men samtidig strengt. Herved ville han opnå at få det maksimale udbytte af arbejderens arbejdsindsats.

Med et moderne udtryk ville man sige, at det var Management-begreber, han fremlagde. Selv kaldte han det mindre højtideligt "Tanker over Arbejdsforholdene".

Udover at give et indblik i arbejdsforholdene på Gjeddesdal, fortæller Valentiners artikler også en del om deres forfatter. Lad os derfor først supplere dette med, hvad vi ellers ved om ham.

LANDMANDEN ADOLPH VALENTINER

Familien Valentiner indvandrede 1821 fra Holsten til Danmark, hvor de købte Bredeshave i Sydsjælland og Gjeddesdal. Adolph Valentiner var født 1803 på det holstenske gods Futterkamp, hvor faderen Heinrich Christian Valentiner havde været forpagter i en årrække. Han blev først uddannet ved latinskolen i Kiel og siden ved privat undervisning. I 1821 kom Adolph i landmandslære hos broderen Ulrik på Bredeshave. I det meste af 1820'erne bistod han faderen på Gjeddesdal, først og fremmest med at opdrætte og sælge stude. Ved faderens død i 1831 overtog han godset. De følgende tyve år blev strenge. Han fortsatte faderens arbejde med at forbedre jorden på godset, og fuldførte en påbegyndt omlægning fra studehold til malkekvægsbesætning og mejeribrug.

I begyndelsen af 1850'erne udførte Adolph Valentiner et pionerarbejde ved at dræne markerne med drønrør, og det gav næsten

øjeblikkelig betydeligt økonomisk udbytte. Da havde Adolph Valentiner rundet de 50 år, og nu gik driften af Gjeddesdal betydeligt bedre, så han kunne slappe af. I hvile var den energiske mand dog aldrig, så han begyndte som en nestor at give sin erfaring videre til yngre landmænd. "Tanker over Arbejdsforholdene" var et led i Adolph Valentiners skriftlige oplysningskampagne.

Adolph Valentiners syn på landbrugsdrift var ganske simpelt, at den skulle kunne betale sig: "Pengeudbyttet er det sidste og eneste, der kan godtgøre et landoekonomisk Foretagendes Rentabilitet. Vi Landmænd have den Opgave, først at producere det størst mulige Raaproduct, derefter gøre det til den bedst mulige Handelsvare og endelig afsætte denne Vare bedst muligt; den Mand, der bedst løser denne Opgave, er den bedste Landmand."¹ Og det var det, Adolph stræbte efter at være.

Han må have haft gode anlæg for landbrug og handel og bevist det ved faderens brug af ham som studehandler i 1820'erne. Vi ved, at H.C. Valentiner opfattede ham som sin yndlingssøn. Hvad vi mere ved er, at Adolph var uhyre temperamentsfuld. Han blev utålmodig, hvis nogen ved et møde talte for længe, og han hadede det mere formelle ved foreningsarbejdet. Fra møderne i Landhusholdningsselskabet - en forsamling af større jordejere - forlød det, at man ikke brugte Adolph som dirigent på grund af hans iltre temperament, men derimod var han efterspurgt som en farverig foredragsholder.

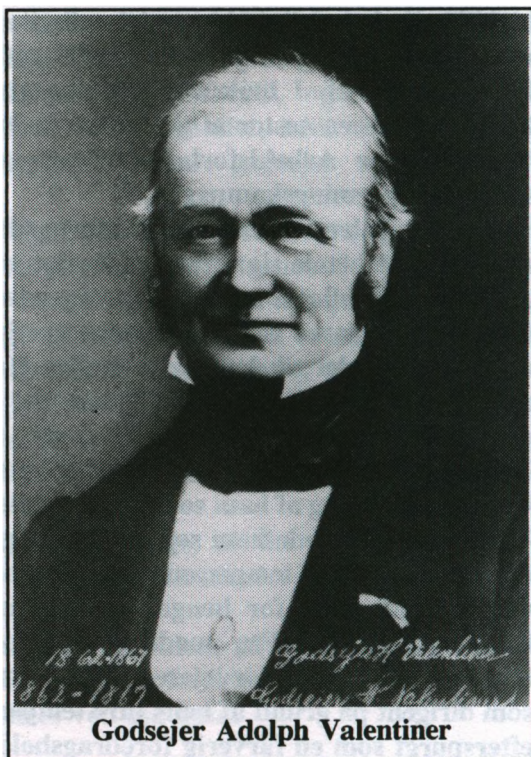
Med sine regnskaber var han nøjeregnende indtil det pedantiske, og som arbejdsleder på godset har han selv overvåget driften i vidt omfang.

FAMILIEMENNESKET ADOLPH VALENTINER

Som familiefar på Gjeddesdal beskrives Adolph Valentiner som kærlig, omhyggelig og opofrende. Han blev gift med Catharina Elisabeth Jacobsen, datter af en københavnsk grosserer, lige efter at han havde overtaget forpagtningen af godset. Adolph siges at have påskønnet sin hustrus værd, og i hjemmet samlede en stor kreds. Selve hjemmet var blottet for luksus. Der var tarveligt efter herregårdsforhold, og ethvert overdådigt præg var undgået, men man fandt en venlig, fin og dannet omgang. Godsejerparret havde, hed det sig, kunstsans, som viste sig ved hjemmets mange malerier, og et bibliotek, der var velforsynet med nyere dansk litteratur.

Nationalt måtte Adolph Valentiner vælge side i denne tid, der var præget af to krige mod Tyskland, og hvor nationalismen stod i fuldt flor. Han var født og opdraget i Holsten, og i de første år i Danmark var han kun omgivet af tysktalende. Livet igennem havde han en tydelig tysk accent, men han talte og skrev dansk flydende, og betragtede dansk som sit modersmål i den sidste del af sit liv.

Han var meget dansksindet, og det viste sig især tydeligt efter krigen i 1864. Da hans yngste datter forlovede sig med en tysk skibsfører, gjorde han sit samtykke afhængigt af, at svigersønnen blev dansk statsborger og sejlede under dansk flag.

Kunstneren og forfatteren Else Molkte har skrevet om sine ferier på Gjeddesdal o. 1900. Hendes mor Ingeborg (1862-1947) var datter af Heinrich Nicolai Valentiner. Else Molktes morfar var altså Adolph Valentiner. Ud fra hvad vi i øvrigt ved om slægten, ser det ud som om Else Molkte meget præcist rammer den grundstemning, der herskede på Gjeddesdal under Valentinerne. Så skønt det følgende ligger en generation senere, giver vi ordet til Else Molkte:

"Trods Gjeddesdals stil og skønhed var der intet af det pompøse, jeg tidlig iagttog i de andre bedsteforældres hjem. Ingen liberiklædt kusk og tjener på bukken. En landhusholdning, som alle var part i, og hvor maden omtrent var den samme over det hele. Det vrirmede med gæster, dels de fremragende eksperter fra landhusholdningsselskabet - min mor-

far var med til at stifte Landbohøjskolen - dels alle de mange unge og ældre af den vidtforgreneede familie Valentiner.

Der var liv og glade dage." Og videre: "Min mor bragte ubegrænsede nye ressourcer ind i Moltke-familien. Tidligt lærte hun mig - kun ved eksemplet - at skelne mellem dygtighed og udygtighed. Jeg ser hende for mig i de kølige vintermorgener, præcis klokken syv, stå parat til at lave kaffen til morgenbordet ved den blanke messingmaskine. Her var ingen slendrian, ingen skødesløs påklædning. Altid lige rank og sirlig, stod hun der og sørgede for, at hendes hus gik som et urværk. Troligt fulgte hun min far i marker og skove.

Interessen for landbruget var hende medfødt, efter sin opvækst på en mønstergård, med en sjælden fremskridtsmand til far".⁷

Familiehygge i havestuen

DE ANSATTE PÅ GJEDDES DAL

Lad os lige kaste et blik på, hvem der arbejdede på Gjeddesdal i 1834, 3 år efter Adolph Valentiner havde overtaget driften.

Der var 1 forvalter, 1 lærling fra Landhusholdningsselskabet og 1 landvæsenselev, 6 tjenestekarle, 1 røgter, 1 kusk, 1 vægter og 1 gartner. Til det forholdsvis nye mejeri var der ansat en mejerist, som i folketællingen har titlen "hollænder" (ordet kom af, at man havde lært mejeridriften af hollænderne), 1 mejekarl samt 10 mejeripiger i alderen 20-30 år, som alle var ugifte. Det var ikke nok til at drive godset, så 30 husmandsfamilier, som boede i landsbyerne Greve, Tune og Karlslunde og i selvstændige huse ved godset, bistod som arbejdsmænd. Udover at hjælpe til i det daglige med at passe stald og mark og deltage i høsten, var der nogle ret anstrengende opgaver med at grave grøfter til afvanding fra markerne og sørge for, at de blev holdt rene. Senere, i 1850'erne, bistod de ved nedgravning af drænrør på markerne. Endvidere høstede de med plejl i laden om vinteren i godsets lade. Husmændskonerne har også været engageret, bl.a. til at malke kørerne flere gange dagligt, og husmændenes børn har også i en vis udstrækning arbejdet på Gjeddesdal.

Husmændene

De veluddannede Valentinere betragtede den sjællandske arbejdskraft med skepsis. Adolph Valentiner har skrevet om, hvorfor faderen efter købet af Gjeddesdal begyndte på det økonomisk usikre studehold i stedet for at holde kør og drive mejeri: "Jeg gentager det, at endnu andre Grunde afholde ham derfra, nemlig Ubekjendtskab med Landet, Vanskeligheden af at faa Malkepiger og Mejeribestyrere..."⁸ Men Valentiner havde brug for medarbejdere, så lad os derfor se på, hvilke muligheder, han havde for at skaffe kvalificeret arbejdskraft.

I årtierne inden Valentinerslægten overtog Gjeddesdal var der sket store forandringer på arbejdsmarkedet. Efter at landmændene ved landboreformerne var blevet fri for tvangsarbejde, og gårdene var udskiftet og solgt fra, var det godsets husmænd, der var omfattet af dette gensidige forhold. Husmændenes rolle i godssystemet var under omformning efter landboreformerne 1788. Regeringen opfordrede til at

De ansatte på Geddesdal - mejerskene i hvidt

husmændene fik en jordlod, og det skete for Gjeddesdalshusmændene i Greve og Karlslunde i forbindelse med udskiftningen. De fleste Gjeddesdals-husmænd havde et hus i Greve By, og en jordlod på Vesterbjerg i udkanten af landsbyen, på vej mod godset. Desuden havde de én eller to mindre jordlodder i Jerismosen, og enkelte havde jord på Greve Main. Meningen var, at husmændene skulle sikres en eksistens, men dog ikke mere, end at de stadigvæk var nødt til at arbejde. Da gårdmændene blev fri for hoveriarbejde på godserne, blev behovet for husmændenes pligtarbejde og dagleje større.

I 1820'erne ramte landbrugets lavkonjunktur godserne hårdt. Mange steder havde godsejerne mistet indtægter eller stiftet gæld i forbindelse med hoveriets afvikling, ved mindre fordelagtig salg af fæstegods og forbedringer af godsets drift. Frasalget af gårde blev derfor øget, og dermed forsvandt også gårdmandshoveriet.

Husmændene kunne være fæstere eller lejere af deres husmandssted. Fæsteforholdet var pr. tradition på livstid, mens lejere kunne opsiges med 1/2 års varsel. I 1830'erne ser man en stigning i antallet af lejehusmænd; det blev herved lettere at sætte mindre effektive husmænd på porten.

I tiden omkring 1850 fik fæstehusmænd med meget jord arbejdspligten afløst, og mange steder tilkøbte de sig en status som selvejere. I 1852 blev Gjeddesdalhusmandslodderne solgt fra godset, måske for at skaffe kapital til det store dræningsprogram, man var i gang med. Der blev solgt til i alt 22 husmænd.

En anden gruppe var de nye lejehusmænd med meget små jordlodder. De arbejdede nærmest fuldtids på godset som daglejere eller faste folk.

Husmændene, der typisk havde 3-6 tdr. land, fik udbytte af brugene som socialt og økonomisk rygstød, men måtte skaffe størstedelen af indtægten uden for deres eget brug, og her var Gjeddesdal traditionelt en nærliggende arbejdsgiver. Husmændene var afhængige af arbejdsgiveren. Normalt rådede de selv hverken over trækraft eller redskaber til jordens behandling, og lån betaltes normalt med arbejdsdage eller penge, så husmanden havde brug for godsejerens hjælp. Fæste- eller lejehusmænd fik op gennem 1830-40'erne forhøjet deres indfæstning eller huseje. Det skyldtes stigende jordpriser, men også det store

befolkningspres, der var i disse år. Situationen i 1840'erne menes at have været meget belastende for husmændene. Deres realløn faldt, så der var tale om en forværring af levilkårene.

En stor del af husmandens indkomst kom fra arbejde for andre. Lønniveauet var nogenlunde stabilt til ind i 1840'erne, derefter steg det fra midten af 1840'erne og igen under Treårskrigen 1848-50. På en gård på Hedeboegnen var der denne udvikling:

"Den faste Husmand fik fra ca. 1830-50 16 øre daglig fra Mikkelsdag (29.september) til Majdag og fra Majdag til Høst 28 øre. For Høsten fik han 1 Skp. Bygsæd samt Heste og Redskaber til sit Markarbejde og Kjørsel, men ingen Penge. Fra ca. 1850-75 var Husmandens Løn 33 øre om Dagen samt Kosten hele Aaret undtagen om Høsten, hvor han arbejdede under samme Vilkaar som før 1850".²²

Trusler udefra

Visse forhold i det omgivende samfund truede forholdet mellem Valentiner og hans folk. Det ene var vandringeren til byerne og til andet arbejde, f.eks. jernbaneanlæg, som Valentiner nævner var med til at hæve lønniveauet. Det andet var udvandringen til især USA, som også truede bestanden af arbejdskraft. Det tredje var den socialistiske bevægelse, som man på Adolph Valentiners tid endnu kun hørte om fra udlandet. Valentiner forsøgte at påvirke udviklingen i ord og handling. Han skrev en opbyggelig bog om, "Hvordan Hans fandt guld". (1861)

Det gjorde Hans ikke i udlandet, men herhjemme, og guldet var ikke glitrende, men bestod i glæden ved arbejde i landbruget. I en samtale med Hans lader Valentiner dennes husbond sige: "Skulde der ikke være andre Skatte, som enhver kan naae, og som i Guds Øjne ere mere værd end Guld og Ædelstene? Troer du ikke, at ethvert Menneske kan gøre Gavn i sin Stilling, og at Gud seer mere paa, hvad Enhver især har gjort imod sine Medmennesker, end paa, hvor mange skillinger, han har i Lommen." Med andre ord: Kend din plads. Senere hedder det, at det er fornuftigt at spare op i Sparekassen, for "naar jeg seer en Leilighed, saa skal jeg nok faa et pænt Huus med Jord til, skulde der mangle mig lidt Penge dertil, saa spæder Husbond nok til, for han er grumme hjælpsom".

Adolph Valentiner benyttede sig i forholdet til de ansatte husmænd, daglejere, mejersker og tjenestefolk af midler til belønning og straf, der havde været anvendt i godssystemet helt siden middelalderen. Det var et system med gensidige rettigheder og pligter, der hvilede lige så meget på tradition som på nedskrevne love. Med systemet fulgte en vis træghed, men samtidig også tryghed. Den sociale ramme om arbejdet på landet var fra gammel tid fæste- og godssystemet. I dette system var grundtanken, at godsejerens/proprietærens og fæstebondens interesser gik i samme retning, og at de stod sammen om at nå deres mål.

Valentiner knyttede folkene til sig gennem belønning for det gode arbejde. De stabile folk kunne regne med at være i godsets tjeneste hele deres levetid, og gamle mænd kunne få retræteposter som gartner eller ved andet lettere arbejde. Andre belønningsmidler var fripladser på fattighuset Greve Hospital og Gjøs brudelegat. For hver af de 30 gifte husmænd blev der desuden indsat 8 Rd årligt i en sparekasse, og flere arbejdere forøgede selv det beløb. Summen blev med renter udbetalt til den enkelte hvert 5. år. Forlod en arbejder tjenesten, mistede han enhver fordring på indeståendet, men døde han, fik enken pengene.

En anden form for belønning var, at de faste husmandskoner havde ret til at få dyrket et stykke hør på godsets jord. Af høsten herfra kunne de væve linned og håndklæder. Det blev udtrykkeligt nævnt, at det skulle være til eget brug - videresalg var forbudt. Det var meningen, at det skulle føre til forbedrelse af hjemmets linnedforsyning. Sådanne påbud plejer dog først at blive indført, når der er et problem, så det kan tyde på, at husmandskonerne har forsøgt kontantbeholdningen ved at sælge af det vævede.

Med til den paternalistiske ("faderlige") holdning hørte, at godsejeren drog omsorg for sine undergivne. Det hedder således om Adolph Valentiners far, at han døde, fordi han i 1831 var blevet smittet af tyfus under arbejdet med at pleje husmændene. Hans sidste ord skulle have været:

"Husk på husmændene!" Senere hed det om Adolph Valentiners hustru, at hun ikke alene kendte godsets tyende og arbejderbefolkning, men også med kærlig hånd hjalp overalt, hvor hun formåede. Året igennem tilvirkede hun f.eks. selv gaver til alle husmandsbørnene, og i julen samlede hun dem til fest.²³

Gode fester og traditioner lokker folk til at blive

Mejeripigerne

En særlig gruppe ansatte var de piger, der var tilknyttet herregårdens mejeri. Mejerskerne har åbenbart været et problem på mange herregårde. De mange malkepiger på Gjeddesdal, hvoraf de fleste stammede fra Greve-egnen, beskrives ellers af besøgende som "attraktioner", hvormed ikke menes deres udseende, men deres dygtighed. Det var tanken at forene malkepigarbejdet med en egentlig uddannelse i mejerivæsen, og lade Gjeddesdal være rammen om en slags praktisk mejeriskole for gårdmandsdøtre, men det lykkedes ikke. På Gjeddesdal var det A. Valentiners hustru's opgave - hvad der i øvrigt allerede var skik i hans fars tid, at "skænke Meieripigerne sin Opmærksomhed og sørge for, at disse, der mange Steder bestaae af Udsbudet af Menneskeheden, kunne være ligesom Andre, have Agtelse for sig selv og fortjene den af Andre."²⁰

Man begyndte med renligheden ud fra den tese, at der ikke kunne bo en uren ånd i et rent legeme. Efter morgenarbejdet skulle mejerskerne klæde sig pænt og rent med stivede lin og rent linned, og de fik gratis sæbe og stivelse, for at der ikke skulle være nogen undskyldning for at gøre sig i stand. Renlighed var ikke nok, moral måtte der også til: "Iligemaade bliver Døren lukket om Aftenen kl. 9 1/2. Kan det sidste ei afværge Udskejelser, saa er det dog et Middel til, at enhver Pige, som vil være ordentlig og moralsk og blive for sig selv, har Lejlighed dertil."²¹

På Gjeddesdal havde man selv under krigen 1848-50 gode piger; de var aldrig overlæssede og de spandt godt, som de allerede havde lært det i godsets skoler - i Greve, Tune, Karlsrunder og Kildebrønde var der en kort overgang husflidsskoler for egnens unge. Endelig kunne Valentiner ikke mindes, at nogen pige var kommet bort i utide, fordi hun var frugtsommelig.

Vanskeligheder med tjenestefolk og synsmænd

Det Adolph Valentiner beskrev i sine bøger, var erfaringer, han havde gjort som godsejer. Det ser ud til, at forholdet til godsets ansatte ikke altid har været lige strålende. "Han var som en fader for sine Husmænd, og var der Noget tilbage at ønske i Forholdet, var det vel nærmest, at hans Godhed ikke altid paaskønnedes. Med Tjenestefolkene havde han vel ogsaa Vanskeligheder at kæmpe imod, men i det hele lykkedes det

dog at bevare et godt og venligt Forhold."¹⁶ Det siges dog, at han beholdt sine folk i lang tid.

Adolph Valentiner betragtede ikke egnens almindelige landmænd, og slet ikke husmænd og tyende, som sine ligemænd. I kraft af sin position og viden følte han, at han stod over dem. Det mærkes tydeligt, at det var det store hartkorn, han plejede omgang med, og at afstanden ned til de almindelig bønder var ganske stor. Det kom til udtryk, da Adolph V. i 1846 udtalte sig om synsmændene ved dræning:

"Især det sidste, nemlig Synsmændene, vil mange Steder være en stor Hindring for en udstrakt Drainering; det er os alle bekjendt, at der til Aasynsmænd vælges et Par Bønder, som neppe have Indsigt til Bedømmelsen af et almindeligt Vandløb, men endnu mindre kunne fatte Draineringens Betydning og de Fordringer, man maa gjøre til et Vandløb,... ei heller ere de saa selvstændige og fordomsfrie, at de efter deres bedre Overbevisning turde udsige deres Mening."¹⁷

ADOLPH VALENTINERS TANKER OM ARBEJDSFORHOLDENE¹⁸

Valentiner beretter, at man hører "idelig Klager over Arbeidernes Mangel på Arbejdslyst og Duelighed, og Tyendets Slethed, Efterladenhed, Utroskab, Opsætsighed med mere." Valentiner mente, at skønt arbejderklassen ikke er fejlfri, har andre en større del i at disse egenskaber eller fejl findes.

Han har en klar aristokratisk opfattelse af, at overklassen må retlede den brede befolkning: "Det er derfor de mere dannede Klassers Opgave i Samfundet, at give denne Stræben en rigtig Retning, at benytte de Kræfter, den avler, til deres og Andres Gavn; det er de Arbejdgivendes Opgave, at indrette deres Arbejde og den Maade, hvorpaa det udføres, saaledes, at Arbejderne befinde sig vel og at Arbejdet alligevel udføres for den Priis og saaledes, at de kunne være tjent dermed."¹⁹

Det veltilrettelagte arbejde

Valentiner opstillede ud fra denne overordnede målsætning en række regler for hvordan arbejdsforholdene burde være. Det skete ud fra de

erfaringer, han selv havde erhvervet i de 24 år, han i 1855 havde været godsejer.

Det var meget vigtigt, at arbejdet blev godt tilrettelagt, og der skulle gives ordrer for hele dagen. Før dagværket begyndte skulle landmanden gøre op med sig selv, hvad der ud fra vejrliget og årstiden skulle udrettes, og hvor mange kræfter, der skulle sættes ind, for at udnytte såvel menneske- som hestekræfter optimalt, "fordi Intet er ubehageligere for den duelige Arbejder, end at jages fra det ene Arbejde til det Andet, og foranlediger hver gang Tidsspilde; ei heller vil han sætte flere eller færre Mennesker til et Arbejde, end der efter Erfaringen ere fornødne til sammes Udførelse; i det første Tilfælde udrettes ikke nok og Arbejderne vænnes til Dagdriveri; i det sidste Tilfælde sker Arbejdet ufuldkomment, eller fordi Kraften er utilstrækkelig, endda mindre i Forhold til Menneskenes Antal end et netop passende Antal vilde udføre."¹⁴

I dårligt vejr måtte man sørge for at udføre arbejde, som f.eks. kørsler til København, til mølle eller efter sand og grus, så det ikke blokerede for det arbejde, der skulle udføres i godt vejr.

Husbonden skulle endvidere sørge for at have et lager af ting, så arbejdet ikke blev hindret af varemangel. For at købe rationelt ind skulle man, inden nogen kørte med vogn til købstaden eller lignende, sørge for at give besked om, hvad man manglede.

Aldrig om søndagen

Valentiner skrev, at han aldrig holdt på, at arbejdsdagen skulle være urimelig lang¹⁵, for han mente, at blot man tilrettelagde arbejdet ordentligt, blev der også tid til overs. Om vinteren arbejdede folkene fra kl. 6.30 om morgenen og så længe, man kunne se om eftermiddagen. Om sommeren fra 5.30 morgen til kl. 18.45 om aftenen, med 1 3/4 times middag og 20 minutters spisetid formiddag og eftermiddag. I høsten arbejdede man til 19.15 om aftenen. Selv i den travleste periode blev denne tid ikke overskredet, men Valentiner krævede et roligt, stadigt og uafbrudt arbejde. Om søndagen blev der aldrig arbejdet, selv ikke i høsten. På trods af det var man på Gjeddesdal ofte færdig før andre, der arbejdede længere og på søndage. "Udsigten til en bestemt Frihed

holder Modet vedlige og giver Arbeideren Lyst indtil det Sidste."⁹ "Hvo der anvender for megen Kraft i Førstningen, har spilt Trumferne ud, og maa give sig tabt længe førend Aften."¹⁰ "Man forlange ei mere eller andet Arbeide af Enhver, end han kan udføre, men man holde da ogsaa strengt over, at det udføres ordentligt og lade aldrig Uordener gaae upaatalte hen."¹¹ Sådan hed det i et par af Adolph Valentiners sentenser, der består af en blanding af praktisk sans og psykologisk indsigt.

Så vidt muligt skulle der gives akkord på et stykke arbejde, for på den måde reducerede man opsynet med flid og dygtighed, som var de egenskaber, arbejderne fik betaling for. Samtidig skulle man sørge for, at arbejdet var stabilt, så der ikke kom for mange huller i indtjeningen. Var man enig med sig selv og sine arbejdere om en passende betaling, skulle man ikke ændre den unødigt, for "ved (den) første Leilighed, hvor det mindst ventes og hvor en Afbrydelse er meest ubehagelig vil Gjengjeldelsen komme, og Fordringerne blive saa meget mere ufor-skammede. ... Enhver ordentlig Arbeider vil snart paaskjønne en regelmæssig Fortjeneste, selv om den ikke er overdreven stor, men stadig. Exempler mangle ei, hvor usædvanlige Arbeider, saasom Jernbaneanlæg eller andre større Arbeider have kuldkastet de sædvanlige Forhold."¹²

RIGELIG FØDE OG EN GOD BOLIG

Arbejderne på Gjeddesdal skulle ikke ende som Jeppe på Bjerget, så Valentiner sørgede for, at hans folk ikke fik for meget snaps. Han vidste, at nogle arbejdsgivere søgte at fremme arbejdet med brændevin, men det mente han blot førte til uorden. Ville man virkelig gavne arbejderne, skulle man give ham nærende og veludgæret øl i passende kvantiteter, "og er det Arbeidere på Kost, da give man det, der sætter Marv i Benene, Kjød og Flæsk; en vel nærret Arbeider er som en kjernefodret Hest... Mange Afbrydelser af Arbeidet formedelst Sygdom vil falde bort, da Almuens Sygdomme næsten altid ere Følger af fordærvet Mave, enten foraarsaget af umaadelig Nydelse eller Nydelse af slette Fødevarer, hvoriblandt om Sommeren det sure fordærvede ugjærede Øl spiller en stor Rolle."¹³

Valentiner fremhæver, at han efter bedste evne har søgt at give tyndet sunde boliger, gode sengeklæder, sund og rigelig føde, især kød

og flæsk og godt øl, men intet brændevin, undtagen én snaps daglig i høsten. Han har sørget for, at de var forsynet med varmt tøj på rejser og fik varmt øl i meget stærk kulde. Når de blev våde fik de lejlighed til at skifte klæder.

"Skjönt Gud raader over Helbredet, maa jeg dog troe, at for en stor Deel denne Omsorg er Aarsag i, at vort Huus med et Antal af 40 Mennesker sjelden har været hjemsøgt af Sygdom. Og hvorfor skulde man da ei bære samme Omsorg for Mennesker, som man bærer for en Ride-eller Kjørehest? Ligeledes har jeg bemærket, at det virker særdeles godt, naar man giver eller holder et Tyende noget mere, end man har lovet; enten nu dette skeer i Penge, i Klædningsstykker eller Andet, som kan være det behageligt eller som det nødig undværer, ja selv en kop kaffe kan bære Renter, anvendt i Rette Tid." ²

En af Valentiners leveregler var også, at man ikke skulle prutte om skillinger, for "en lille Generositet fra Herrens Side gjør altid et godt Indtryk på Arbejderne, saaledes at man en anden Gang kan stole paa, at de gjerne fuldføre et Arbejde, der varer noget længere, end den sædvanlige Tid." ³

Valentiner finder generelt, at der af mange klages over tjenestefolkenes "Slethed, Dovenskab, Uorden, Liderlighed." ⁴ Han er sikker på, det skyldes at dagene for en stor del går i ét, selv søndagene er som andre dage. "Vel leve vi ikke mere i hine patriarkalske Tider, hvor Huusbonden med Familie tronede ved Bordenden og alt Tyende nedenfor, en Skik, der selv hos Bonden snart er forsvunden; dog tror jeg ikke, at Afstanden imellem Huusbond og Tyendet er saa stor, at han slet ikke mere skulde tage sig af det, dels ved directe Formaninger, dels ved indirecte Indvirken." ⁵

Valentiner mente, at menneskene burde være overbærende mod hinanden, og derfor havde han, der var "meget hidsig af Naturen", vænnet sig til en vis ro i omgangen med tyendet. Han straffede ikke straks, men ved alvorlige ting lod han gå en nat, før han tog en beslutning, og da forsøgte han først med overtalelse og gode midler, "og skjönt jeg flere Gange har haft at bestille med Mennesker, der vare frygtede af Andre, har jeg sjelden havt det Tilfælde, at ikke et fornuftigt Ord skulde have fundet Indgang hos dem." ⁶ Dog har Valentiner aldrig opsagt nogen i utide, og der er heller ingen, der er rendt af pladsen.

LOMMEBOG FOR LANDMÆND

Efter at have skrevet om arbejdsforholdene søgte Adolph Valentiner også at delagtiggøre andre landmænd i de generelle erfaringer han havde erhvervet. Det skete i talrige artikler i bl.a. Tidsskrift for Landoekonomie, hvor han fortrinsvis henvendte sig til sine standsfæller, de større jordejere.

I mere lettilgængelig form bragte Valentiner sine råd videre i "Lommebog for landmænd" fra 1857. Her kan man bl.a. se, hvor lang tid, man kunne tillade sig at bruge til forskellige former for landbrugsarbejde. Om høsten hedder det: "1 Mand kan sætte i Hob ligesaa megen Sæd som 5 mand kunne binde", og "1 Mand kan i Reglen binde Afgrøden af ligesaa stort et Areal, som han kan meje, dog mangler Øvelse deri mange Steder". Om dræning: "1 Mand kan grave Draingrøfter, 7 à 8 Quarters dybe, 16 à 18 Tommer foroven, 3 Tommer forneden, i 12 Timer, 15 til 20 Favne, naar han er øvet og Jordsmonnet passende", og om malkepigerne: "En rask Pige kan i 2 Timer malke 16 à 18 Køer, som tilsammen hver Gang malke 80 à 90 Potter Mælk". Det er, hvad vi med et moderne begreb kan kalde tidsstudier over de enkelte dele af arbejdet.

ET MODERNE LEDET LANDBRUG

Gjeddesdal var i Adolph Valentiners tid et moderne ledet landbrug. Vi ved at han var en højt respekteret landmand, der årvågent fulgte med i den nyeste udvikling i landbrugsverdenen.

Det er hans indsats der er skyld i, at Gjeddaldal som det første gods i landet fik holstensk vandmejeri, og det første sted, hvor der blev afvandet med drænrør.

Han var krævende både overfor sig selv og andre, og han accepterede ingen slinger i valsen.

Uden at kende til teorier om arbejdsledelse sammensatte Adolph Valentiner et arbejdsystem, der ikke afviger meget fra det vi kender fra andre samtidige større arbejdspladser i byerne.

Han følte sig sat blandt en befolkning, der skulle opdrages til at arbejde hensigtsmæssigt og rationelt. Han var herren, der befalede og rettede sine undergivne i kraft af ejendomsretten til godset og sin større horisont og den nyeste viden.

Magten var hans, og vi må regne med, at størstedelen af hans idéer blev gennemført på godset. Fra fremmede ved vi, at det ikke altid skete til husmændenes og tjenstefolkernes tilfredshed. Men hvordan sagen ellers har set ud fra deres side, ved vi ikke noget om.

LITTERATUR

Aage Valentiner: Gjeddeshal 1676-1927

W.Antoniewitz: Greve og Kildebrønde Sognes Historie. 1967

Dansk Mejeribrug 1882-2000. Red. af Claus Bjørn. 1982

**Th. Mølby, A.P. Andersen, Søren Sørensen og Sivert Nielsen: Snoldelev
Tune. Træk af sognenes historie. 1939**

**Ena Hvidberg: Greve Main - et kulturlandskab i forvandling. 1990
Dansk Biografisk leksikon**

Det danske landbrugs historie 1810-1914 bd III

NOTER

- 1 lb. s 210
- 2 lb. s 208
- 3 lb. s 208
- 4 lb. s 208
- 5 lb. s 208
- 6 lb. s 209
- 7 **Else Molkte: Et herregårdsbarn ser tilbage. I: Herregårdsliv, red. Ernst Fr. Hansen.**
- 8 **Tidsskrift for Landoekonomi 1838, s. 394**
- 9 lb. s 211
- 10 lb. s 212
- 11 lb. s 206
- 12 lb. s 207
- 13 lb. s 207
- 14 lb. s 204
- 15 **Set i forhold til nutiden var arbejdsugen i landbruget dengang meget lang, ca, 60 - 70 timer.**
- 16 **B. S. Jørgensen i Tidsskrift for Landoekonomi 1868, s. 353**
- 17 **Tidsskrift for landoekonomie 3 Rk, 4. Bd. 1854. Adolph Valentiner: Om Draining. AV ønskede revision af lovgivningen fra 1846 angående skadeligt vands afledning.**
- 18 **Tanker om Arbejdsforholdene. Af Proprietair A. Valentiner til Gjeddesdal. Tidsskrift for Landoekonomie 3. Rk, 3. Bd, 1855**
- 19 **Ovennævnte s. 202**
- 20 lb. s 210
- 21 lb. s 210 - 211
- 22 **Ugeskrift for Landmænd 1860, I, s. 493**
- 23 **Aage Valentiner: Gjeddesdal, s. 22**

Serien "Bidrag til Greve kommunes historie" omfatter nu følgende "Gule hæfter"

1	Greve sogn - 1836	v/ Ole Eriksen og G. Gregersen
2	Greve sogn - folketællinger 1801	v/ Ole Eriksen og G. Gregersen
3	Kildebrønde sogn - 1836	v/ Ole Eriksen og G. Gregersen
4	Oeders Efterretninger 1771	v/ Ole Eriksen og G. Gregersen
5	7 soldaterbreve fra 1864	v/ Gunnar Petersen
6	Tune sogn - 1836	v/ Ole Eriksen og G. Gregersen
7	Karlsunde sogn - 1836	v/ Ole Eriksen og G. Gregersen
8	Samtale med Maren Petersen	v/ Ole Eriksen
9	Forsamlinghuset "Godhaab"s start	v/ Ole Eriksen
10	Bybranden i Kildebrønde	v/ Bjørn Helles
11	Tiggerliv i gamle dage	v/ Meta Nielsen og Ole Eriksen
12	Vilhelm Pedersen	v/ Bjørn Helles
13	"Strandgreven"	v/ Ole Eriksen
14	Sønderholm boplads	v/ B. Andersen og L. Pedersen
15	"Kaldet følger enken"	v/ E. Doberck
16	Greve Hospital	v/ Ole Eriksen
17	Da Greve-Kildebrønde blev storkommune	v/ Frode Hansen
18	Karlsunde Landsby	v/ Inger Vestergaard
19	Et livstestamente	v/ G. Gregersen
20	Elev i Mosede skole	v/ Gudrun Jensen
21	Erindringer om Mosede Fort	v/ Halvor Boiehøj
22	Erindringer fra min barndom - 1	v/ Kirsten Petersen
23	Erindringer fra min barndom - 2	v/ Kirsten Petersen
24	Erindringer fra min barndom - 3	v/ Kirsten Petersen
25	Tune-sprøjten	v/ Poul Gehl
26	Karlsunde skole 1742 - 1942	v/ Valdemar Mortensen
27	Michael Vulf Giøer legat	v/ E. Doberck
28	"Josef" og "Illegalt til Sverrig"	v/ Halvor Boiehøj
29	Flugten til Sverrig	v/ Bjørn Helles
30	Mosede Politi 1935 - 1985	v/ Ole Eriksen
31	Dobbeltmorderen på Kildebrønde mark	v/ Bjørn Helles
32	De svenske soldater på Greve-egnen	v/ Bjørn Helles
33	2 kvindeskæbner fra Hedeboegnen	v/ Inge-Lise Overballe
34	Ryg og rejs - en pipe tobak i Køge Kro	v/ Karl Johan Rubæk
35	Valentinere på Geddesdal 1822 - 1927	v/ Carl Erik Andersen
36	"En velnæret Arbejder er
som en kjernefodret hest"	v/ Carl Erik Andersen